

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Ковальської Лесі Андріївни на тему «Документально-інформаційні ресурси радянського Руху Опору в Україні (1941–1944 рр.)», представлену на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – документознавство, архівознавство (27 – соціальні комунікації)

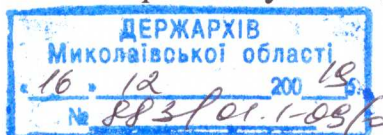
Обґрунтування актуальності обраної дисертанткою теми дослідження не викликає жодних зауважень, оскільки загалом такі теми належать до категорії «вічних». До того ж, сучасна історична наука вже констатувала факт викривленості й заідеологізованості історії Руху Опору, написаної за радянських часів. Навіть сам термін «Рух Опору», дефініціям якого дисертантка приділила належну увагу, свого часу набув категоричних заперечень із боку радянського політичного керівництва. Отже, перед сучасними українськими істориками за умови тієї політичної ситуації, у якій нині перебуває Україна, постало невідкладне завдання розвінчати радянські міфи й пролити світло на «темні» лакуни «підпільно-партизанської» минувшини українського народу часів Другої світової війни. З огляду на це, актуальність вивчення комплексу документально-інформаційних ресурсів із історії радянського Руху Опору в Україні підвищується надзвичайно.

Дисертація ґрунтується на широкому колі опрацьованих публікацій, опублікованих і неопублікованих джерел, а саме у списку джерел та літератури наведено 1683 найменування. Результати досліджень дисертанткою репрезентовано також у доволі значному доробку: це 54 наукові праці, у т. ч. дві монографії (одноосібна та у співавторстві), 25 статей у фахових виданнях України, 3 – у включених до міжнародних науково-метричних баз фахових виданнях України, 4 – у зарубіжних виданнях, 14 публікацій апробаційного характеру та 7 праць, що додатково відображають результати роботи.

Дисертація має чітку архітектоніку: вступ, п'ять розділів, висновки, список використаних джерел і літератури, додатки, перелік скорочень. Вагоме значення для оцінки дисертаційної роботи мають акти й довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження, представлені Донецьким національним університетом імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Дослідження здійснювалося в межах науково-дослідних тем «Інформаційна підтримка управління підприємством у сучасному комунікаційному просторі» та «Трансформації бібліотек в глобальному інформаційному суспільстві» кафедри інформаційних систем управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Зрозуміло, що тема дослідження формулювалася й затверджувалася багато років назад і очевидні зусилля визначити її чітко й стисло, а саме «Документально-інформаційні ресурси радянського Руху Опору в Україні (1941–1944 рр.)», проте наявне таке відчуття, що у формулюванні або не вистачає слів як-от «з історії» або «як джерело дослідження», або обмеження його крайніми датами зайве, оскільки це апріорі встановило хронологічні межі комплексів документів, які мали бути розглянуті в дослідженні. Однак, у процесі дослідження дисертанткою було

охоплено документальні комплекси, які сформувалися після 1944 р., а саме мемуари, спогади, списки партизанських загонів, які часто укладалися вже після війни, тощо. Безумовно, ці джерела посідають вагоме місце серед комплексів документів, що висвітлюють Рух Опору в Україні, і доцільність їх включення до дисертаційного дослідження не може викликати заперечень.

На наш погляд, мета дисертаційного дослідження сформульована надто розлого. Як правило, мета спрямовується на кінцевий результат, якого планує досягти автор. Проте, дисертантка мету своєї роботи представила як перелік завдань і використала при цьому лексику, яка зазвичай використовується при формулюванні завдань. У формулюванні самих завдань дослідниця фактично розширила й конкретизувала їх коло. Об'єкт, предмет дослідження та його хронологічні межі визначені й обгрунтовані чітко. Не викликає сумнівів наукова новизна отриманих результатів. На жаль, текст Вступу, як і підрозділів 1.1. та 1.2. Розділу 1 викликає враження зайвого перенавантаження дисертаційної роботи філософськими, соціологічними, літературознавчими термінами, некоректно й незрозуміло побудованими фразами й реченнями, що впливає на загальне позитивне враження від дисертації, наприклад «здійснено документальну реконструкцію соціально-ієрархічного конструкту» тощо.

Розділ 1 «Стан наукового розроблення та джерельна база теми» включає також і методологію дослідження, про яку в назві розділу не зазначено. Історіографічний підрозділ (1.1) повинен містити аналіз присвячених темі досліджень, наукової літератури, повноти й достовірності отриманих попередниками результатів, подавати їх критику. Дисертанткою задекларовано, що «за територіальним принципом розрізняємо дослідження західної та радянської історичної науки, історичних документознавства, архівознавства, джерелознавства» (с. 38). А втім, у підрозділі аналізується лише радянська та українська пострадянська історіографія. Щодо доробку зарубіжних учених дисертантка обмежується лише зазначенням того, що «в останні десятиліття стали доступними роботи іноземних учених» (с. 48), навіть не називаючи прізвищ авторів. Наприкінці підрозділу, замість критичного висновку, повторено «Історіографія документознавства радянського руху Опору в період 1941–1944 рр., процес упровадження до наукового обігу неопублікованих документів та виявлення їх нових масивів поділяється за певними характеристиками, зокрема за територіальним принципом розрізняємо дослідження західної та радянської історичної науки, історичних документознавства, архівознавства, джерелознавства» (с. 50).

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» дисертанткою продовжено аналіз праць попередників, ці абзаци логічно було б перенести в попередній підрозділ. Схеми класифікації джерел, на яких базується дослідження, дисертанткою не наведено, хоча в цілому помітно, що дослідниця дотримується певної логіки, виокремлює, характеризує й критично оцінює документальні комплекси: управлінська документація, організаційно-розпорядчі документи, звіти, статистичні матеріали, мемуарні джерела та інші документи особового походження, періодика та кінофотофонодокументи часів війни. Характеризуючи періодичні видання, дисертантка вказує, що нею «використані інформаційні можливості публікацій відповідно до їх жанрової структуризації», але далі наведено лише перелік

періодичних видань і не зазначено жанрів. На с. 69 підкреслено, що запропонована Я. Калакурою «типологічна класифікація історичних джерел, побудована за спорідненими ознаками кодування інформації, є найпоширенішою й охоплює велику кількість історичних документів». І далі: «Сучасне розмаїття архівних документів не може охопити всі їх аспекти та інформаційні особливості, прикладом чого є нагороди та відзнаки військовиків і партизанів...». Імовірно, класифікація Я. Калакури чи будь-яка класифікація не може охопити все розмаїття архівних документів, але ніяк не навпаки. Наприкінці підрозділу вказано (с. 69-70), що «в архівних, музейних і бібліотечних сховищах зібрано значний масив документів, які допомагають сформувати уявлення про комплекс документально-інформаційних ресурсів з історії партизансько-підпільного руху 1941–1944 рр.». І далі по тексту: «Місцем накопичення документів став партійний архів». Відтак перше твердження суперечить другому. Відсутній висновок про те, наскільки використана джерельна база є достатньою, достовірною, репрезентативною для проведення дослідження.

Підрозділ 1.3 «Методологія вивчення документа як джерела інформації», на наш погляд, демонструє досконале володіння дисертанткою методологічним інструментарієм наукового пізнання.

До Розділу 1 є висновки, однак 1 та 2 їх пункти несуть на собі відбиток недоліків підрозділів 1.1. та 1.2. У дисертації переважно використано документи українських архівів і лише двох архівів Російської Федерації. Документи архівів інших країн, а також приватні колекції не опрацьовувалися. Можливо, слід було чітко визначити у Вступі й «Джерельній базі», що дослідження насамперед зорієнтоване на документальні комплекси архівів і музеїв України, а інформаційні ресурси зарубіжних архівів і приватних колекцій віднесені до перспектив подальшої наукової роботи. І це було б справедливо, оскільки радянський Рух Опору Другої світової війни був величезним за масштабами й у межах однієї дисертації та зусиллями однієї людини всі документальні комплекси опрацювати не можливо. Однак, дисертанткою зроблено лише натяк на наявність німецьких архівів у висновках до Розділу 1, а в тексті про це не йдеться.

Дисертантка стверджує, що «інтеграція української науки у загальносвітовий ціннісний і науковий простір зобов'язує дослідників дотримуватися західних методологічних традицій» (с. 93). По-перше, твердження щодо *зобов'язань дослідників дотримуватися західних методологічних традицій* є надто категоричним і суперечливим, а по-друге, які саме *західні методологічні традиції* має на увазі дослідниця.

У розділі 2, підрозділ 2.1 дисертації дослідницею розглянуто генезу поняття документ, співвідношення між джерелознавством та історичним документознавством, іншими суміжними дисциплінами й наприкінці зроблено висновок про документально-інформаційний ресурс як залишок інформаційного обміну в минулому та історичне документознавство як особливий метод пізнання, об'єктом якого виступає документована ретроспективна інформація. У підрозділі 2.2 висвітлено видові особливості класифікації документів, представлено різні схеми класифікації, у т. ч. західноєвропейські (поділ на три основні типи інформаційних джерел: первинні, вторинні та третинні), аналізуються підстави для розроблення схеми класифікації інформаційних ресурсів Руху Опору і пропонується схема

класифікації цих ресурсів. Запропонована схема включає: 1) нормативно-правові акти, 2) управлінську документацію, 3) документи особового походження, 4) аудіовізуальні документи поділяються на кіно, фото- аудіо документи (с. 126). Зі схеми чомусь «випадають» періодичні видання часів війни, якими користується сама дослідниця.

У підрозділі 2.3 розглядається інформаційний потенціал документальних ресурсів Руху Опору, у т. ч. чималу увагу дисертантка приділила аналізу епістолярних джерел та щоденників командирів партизанських загонів.

Особливої уваги потребує підрозділ 2.4, у якому документ розглянуто як засіб комунікації. Слід підкреслити, що комунікативний підхід до вивчення документальних комплексів Руху Опору застосовується вперше. Хоча за часів війни для творців документів саме комунікативна функція створюваних ними документів була чи не найголовнішою, учені раніше не вивчали підпільно-партизанські документи з цієї точки зору. Дисертантка наголошує на тому, що «у воєнних реаліях документальна комунікація стикалася з низкою проблем, серед яких відсутність сталих каналів передачі інформації», тому партизанські формування використовували радіозв'язок. Відповідно дисертантка виокремлює такий комплекс документів як радіограми (с. 144). На жаль, у запропонованій схемі класифікації нею не визначено місце цього комплексу документів. Важливо, що в процесі розгляду дослідниця не оминула серйозного питання про використання в умовах війни кодування та декодування інформації та наявність між комунікантом і реципієнтом посередника (радиста), від майстерності якого в роботі з шифрованою інформацією залежали якість комунікації, достовірність інформації та зменшення інформаційних «шумів», а також ефект зворотного зв'язку. Розділ 2 містить ґрунтовні висновки, у яких дисертантка ще раз наводить авторську дефініцію поняття «документально-інформаційні ресурси» – це типи писемних і аудіовізуальних документальних джерел інформації, із властивими формальними ознаками документа як інформаційного об'єкта, де інформація зафіксована на матеріальному носії за допомогою фізико-хімічних засобів задля трансляції у просторі та часі, а закодовані знання та інформаційні повідомлення відображають ієрархічні, документаційні й комунікаційні зв'язки суспільства» (с. 154).

У Розділі 3 аналізуються особливості управлінської документації. Підрозділ 3.1 присвячено передумовам її створення і функціонування. Дослідниця розглядає цей комплекс документації у співвідношенні до реорганізації та діяльності органів управління партизанським рухом: ДКО, НКВС, ЦШПР і УШПР. Вона наголошує на невирішеності проблеми керівництва партизанським рухом, утворенні низки надзвичайних органів управління та підпорядкуванні їм конституційних органів, численних реорганізацій, дублюванні повноважень тощо. Через це вона доходить висновку про неможливість структурування комплексу управлінської документації за принципом поділу органів і гілок влади, що цілком вірогідно. Авторка також вважає, що управлінські документи цих органів не мають чітких документознавчих і джерелознавчих ознак, із чим без обґрунтованої аргументації важко погодитися.

У підрозділі 3.2, присвяченому організаційно-розпорядчій документації, надано характеристики й оцінки кожній підгрупі цього виду документації. Дисертанткою підкреслено, що розпорядчі документи часто мали характер декларативних.

Схвальним є те, що дослідниця віддала належне таким специфічним видам документів як стенограми й шифрограми. Єдиним побажанням тут може бути доцільність надання ще більшої уваги способам фіксації та відтворення інформації. Стенограма зазвичай укладалася стенографістом за допомогою спеціальної системи знаків і скорочень слів і словосполучень. Якщо відсутня розшифровка стенограми й кваліфікований спеціаліст, який міг би виконати цю роботу, прочитання й вивчення такого документа дослідником унеможливлено. Теж саме стосується шифрограм. Це – криптографічний запис. Якщо оригінал повідомлення (відкритий текст) відсутній, а алгоритм для розсекречування повідомлення невідомий, прочитання й вивчення шифрограми також неможливе. З огляду на це, доцільним є виокремлення групи документів за способом фіксації інформації. Крім цього, до групи організаційно-розпорядчої документації дисертантка включила документи з особового складу, а саме: справи про нагородження партизан, присяги партизан і підпільників. Очевидно ці документи теж варто було виокремити в окрему групу, додавши до неї списки особового складу партизанських загонів і підпільних організацій, особові справи партизан і підпільників, які дослідницею віднесено до планово-облікової документації, а також списки загиблих, включені до групи контрольно-звітної та статистичної документації.

У підрозділі 3.3 охарактеризовано планово-облікову документацію, що відкладалася у вигляді планів бойових операцій, інформацій про їх реалізацію і про матеріально-технічне та інше оснащення партизанських загонів і підпільних груп. До цієї групи дисертантка також включила інформаційно-довідкові документи. З планово-обліковою документацією тісно сполучена контрольно-звітна та статистична документація, яку дисертантка характеризує у підрозділі 3.4. Це не лише безпосередньо рапорти, донесення, звіти партизанських загонів, це також і звіти про перевірки їх діяльності контролюючими органами та документи про розслідування, проведенні щодо їх командирів або членів. До цієї групи чомусь включено картографічні документи, що викликає питання про необхідність аргументації такого рішення.

Розділ 3 закінчується ґрунтовними висновками. Дослідниця підкреслює характерну особливість документообігу, а саме його безсистемність, яка спричинила неефективність керування підпільно-партизанським рухом. Однак, на її думку й ми з нею цілком погоджуємося, виявлені комплекси документів дозволяють відтворити картину становлення цього руху, його розвитку й результативності. Оцінюючи кожен комплекс документів, дисертантка цілком справедливо закликає майбутніх дослідників критично ставитися до них із причин ідеологічної і політичної заангажованості представленої в них інформації.

Імовірно, найцікавішою частиною дисертації є Розділ 4, присвячений документам особового походження. Дослідницею вдало підкреслено значущість цих документів. Вона пише: «Саме тому подібні історичні документи, незважаючи на їхню суб'єктивність, дозволяють осягнути мотиви поведінки дійових осіб, реконструювати їх духовний світ, відтворити образи воєнної епохи». В умовах тоталітарного режиму духовний світ людини мало цікавив істориків, але сьогодні він посів значуще місце в історичних дослідженнях. На наш погляд, дисертанткою вдало запропоновано класифікацію документів цієї групи на автокомунікативні

(документи, в яких людина фактично спілкується зі своїм внутрішнім «я») та документи міжособистісної комунікації (листування, розповіді, адресовані нащадкам). Дослідниця поділяє цей комплекс документів ще й у залежності від ціннісно-значущих міфологем, а саме виокремлює документи: 1) пов'язані з міфологемами патріотизму, вірності і самовідданої праці на Батьківщину; 2) з уявленнями очевидців про відданість радянських громадян комунізму та партії; 3) із сюжетами про внесок «вождя Й. Сталіна»; 4) із героїзацією партизанів і підпільників, романтизацією образів, особливо загиблих героїв; 5) із високою оцінкою героїчних вчинків на війні дітей і молоді, людей старшого покоління, учасників попередніх війн; 6) зі сформованим образом та узагальненим уявленням про ворога; 7) із установкою на героїзацію учасників партизанської боротьби і підпілля. «Автори не приділяли великої уваги або пропускали у своїх творах факти зради й співпраці з німцями. Для авторів спогадів ті, хто співпрацював з окупаційною владою, були більш ніж ворогами – перебіжчиками, зрадниками, чужими «елементами»», – зазначає дослідниця. У двох підрозділах 4.2 та 4.3 висвітлено властивості документів міжособової фіксованої адресної комунікації та комунікативна роль документів із нефіксованим адресатом. У висновках дисертантка звертає увагу на те, що документи особового походження характерні соціально-історичним, психоемоційним, антропоцентричним потенціалом та відбитком авторських світоглядних суджень. Їх залучення до наукового обігу потребує жорсткого історико-документознавчого аналізу та всебічної критики.

Розділ 5 присвячено аудіовізуальним документам. Слід підкреслити, що дисертантка, завдячуючи цьому розділові, посідає місце серед піонерів у дослідженні аудіовізуальних документів. Зазвичай учені використовують аудіовізуальні документи лише як ілюстративний матеріал і не відводять їм самостійної ролі. Саме в цьому розділі наголошено й на можливості класифікації документів за технікою фіксації та відтворення інформації, а також за жанрами. Дисертантка розглядає особливості критики аудіовізуальних документів, висвітлює склад і зміст їх документальних комплексів, оцінює інформаційний потенціал. У висновках дисертантка звертає увагу на те, що в сучасному інформаційному суспільстві інформація аудіовізуальних документів швидше доходить до широкого загалу суспільства. У цьому аудіовізуальні документи дійсно випереджають інші документальні комплекси, оскільки сучасна людина прагне бачити й чути більше, ніж читати. Дослідниця наголошує на необхідності застосування специфічних і різноманітних історико-документознавчих, архівознавчих і джерелознавчих засобів критики задля встановлення історичної об'єктивності інформації, що міститься в аудіовізуальних документах.

Загальні висновки до дисертаційної роботи потребують чіткішої відповідності визначеним у Вступі меті та завданням. На жаль, дослідниці не вдалося акумулюватися й репрезентативно представити узагальнені результати дослідження по пунктах завдань 1, 2 та 3 (Розділ 1). Вона знов захопилася лексичними та текстовими інноваціями: «трендами», «конструктами» й «темаріями». Замість чіткого формулювання висновків у результативному стилі дисертантка констатує «У дослідженні документально-інформаційних ресурсів як відображення часу та

простору розкрито комунікаційні взаємозв'язки, виявлено потреби суспільства в інформаційному забезпеченні...» і т. д.

Розділи 2, 3, 4 та 5, а також підрозділ 1.3 написані гарною українською мовою у досконалому науковому стилі. У загальних висновках представлено результати дисертаційного дослідження по цих розділах, викладені ясно та стисло. Автореферат дисертації відповідає її основному текстові.

Незважаючи на критичні зауваження, дисертація Л. А. Ковальської є солідним внеском у розвиток документознавства як науки. Ті лексичні експерименти, що не увінчалися успіхом, матимуть позитивні наслідки у вшануванні класичних традицій підготовки текстів наукових праць у майбутньому. Загалом дисертація відповідає вимогам, що висуваються до досліджень докторського рівня. Вона ставить і вирішує широке коло питань, а її авторка не боїться торувати шлях, що, як очевидно, може викликати палкі дискусії. Відтак зроблені нами зауваження швидше є рекомендаціями, які варто врахувати в подальшій науковій діяльності. Вони жодним чином не зменшують цінності наукового внеску дисертантки.

Беручи до уваги вищевикладене, констатуємо, що здобувачка Леся Андріївна Ковальська, заслуговує на високу оцінку представленої нею на захист Спеціалізованої вченої ради дисертації та на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.02 «Документознавство, архівознавство».

**Директор державного архіву
Миколаївської області,
доктор історичних наук**

Л. ЛЕВЧЕНКО

*Підпис директора заступцю.
Заступник начальника відділу
організаційної, режимно-сервісної
роботи та управління персоналом*

